

Václav Bělohradský (*1943) – vlastenec planety Gaia

Člověk je starý, když se jeho život stává jen čekáním na příležitost říci něco předem připraveného. Toto špatné stáří odcizuje člověka řeči, tomu riziku, které neustále rozpouští zamrzlé kategorie jazyka... Opakovat se je stále snadnější a myslet stále těžší. V povídce Těžká hodina, kterou mám velmi rád, říká Thomas Mann, že talent je v jádře náročnost, která si vytváří v trýzni svou dovednost. Čím je člověk starší, tím je ta trýzeň větší a ta dovednost křehčí a křehčí. Opakovat se je útěk od této trýzně. Chytit druhý dech, to je pro mne odvaha vytrhnout se z toho pomalého skluzu opakování...

Po dvaceti letech, jež uplynuly od napsání tohoto textu, můžeme konstatovat přinejmenším čtyři věci. Především: Bělohradský nezestárnul v „mannovském“ slova smyslu, neopakuje se, nic si neusnadňuje a náročnost vůči sobě i jiným systematicky pěstuje; za druhé – opakuje se pouze v tom smyslu, který pojmu „opakovati se“ sám dal, když postuloval absenci „absolutního čtenáře“ (protože není absolutních čtenářů, tedy takových čteců, kteří by přečetli všechny vaše texty, jak se ve své skryté a utajované ješitnosti domníváte, musíte některé základní motivy neustále nebo aspoň po tu dobu, kdy je sám sdílíte, opakovat); za oněch dvacet let otevřel jinou sadu problémů, než byla ona množina opravdu velkých témat, s nimiž přišel ihned po pádu pozdního komunismu do své vlasti a která zůstala přítomna v jeho textech a úvahách jako podnět, inspirace i předmět soustavné kritické distance; konečně za čtvrté – on sám urazil kus náročné intelektuální cesty, která znamenala nepochybně změnu postojů nejen k politickým aktualitám (jimž se nikdy nevyhýbal), ale také k některým vlivným teoretickým konstrukcím a konceptům, včetně svých vlastních.

Protože čas na to, aby byl Bělohradský odpovědně posouzen jako intelektuální typ i jako „text“, ještě zdaleka nenastal, konstatujme alespoň, že Bělohradského cesta od *Krise eschatologie neosobnosti* (poprvé 1979, knižně v zahraničí 1982, „doma“ knižně v roce 1991), která tak oslnila Václava Havla, že ji vydal v edici *Expedice* v roce 1984 (a v té podobě jsme ji fascinovaně a – přiznám – někdy s údivem a malým porozuměním hloubce a vícerozměrnosti tohoto textu četli), k souboru studií *Mezi světy a mezisvěty*, zatím poslední knižní publikaci, je cestou neustálého hledání, opravování sebe sama, polemikou s jinými i se sebou, je neustálou proměnou, jakýmsi chvějivým pohybem. Je mylné, ba absurdní vyvozovat z této vlastně permanentní názorové proměny nějakou „absenci zásadovosti“, „mravní prohrěšek“ proti jakési hypotetické mravní konzistenci – Bělohradský totiž neslouží v tom ponižujícím smyslu, jemuž jsme za léta přivykli a znova se jej naučili v jiných podmínkách, slouží královsky jako Jan Lucemburský – zatvrzele a pro vkus mnohých příliš provokativně.

Ostatně už samy tituly jeho „velkých“ textů – jistě vědomě – provokují. Co to tak jenom ta „eschatologie neosobnosti“ nebo „mezisvět“, „člověk bez skrupulí“ ne-

bo „doba cikánská“, co to jenom tak asi může být? A přitom – Bělohradský je výjimečně srozumitelný autor, nikoliv v tom nejjednodušším smyslu, že by nepožadoval žádný intelektuální výkon od čtenáře, je srozumitelný v tom smyslu, že „postmoderní diskurs“ pro něj není důvod k enigmatickým verbálním exhibicím, ale zámlinkou ke kladení stále nových a nových otázek. Ostatně – vymezení „postmoderního obratu“, jak je navrhuje Bělohradský, je jedním z klíčů k tomu, jak Bělohradského s porozuměním číst: „Postmoderní obrat je pokusem osvobodit se od dvojí kompenzace¹. Za prvé od potřeby být subjektem, udělat ze svého sebevědomí střed světa a tím kompenzovat místo, které člověku připisuje v kosmu věda. Za druhé od představy, že rozpad tradic může být kompenzován ‚vědami o člověku‘, že funkce orientace v nepřehledném, sensibilizace k naléhavému a konzervace minulého mohou být přejaty nějakým aparátem, budovaným po vzoru přírodních věd. Jen mnohohlasost veřejného prostoru může plnit tuto funkci“.

Bělohradský je „disciplinárně“ obtížně zařaditelný, nikoliv snad proto, že se sám nikde explicitě nedeklaruje jako „sociolog“, „politolog“ či „filozof“ (na počátku 90. let ještě „filozofické ladění“ převládalo explicitě i deklarativně), s tím měli ostatně obtíže i jiní velcí duchové, třeba Georg Simmel. Je obtížně zařaditelný spíše proto, že on sám „vědy o člověku“ chápe jako diskursivní celek, který v evropských dějinách sehrál určitou specifickou roli – a je v podstatě lhotejný, zda se v jejich rámci formálně zařadíme tam či onam. Podstatnější je pro Bělohradského téma samo – jakou totiž roli v evropské tradici sociální či humanitní (morální či duchovní) vědy sehrály. A zase – Bělohradský nerozhrává žádnou standardní klasifikační hru a nerozplétá vztahy mezi systémy a paradigmaty, ale velice příznačně na okraj knihy Patrika Ouředníka *Europeana (Stručné dějiny dvacátého věku)* rozvine ohňostroj nápadů na téma „shrnujících formulí“, které „vědy o člověku“ vyrobily, aby „předělaly iracionální loajálnost lidí vůči rodině, klanu, etniku, mýtu, minulosti na racionální loajálnost vůči optimalizační formuli nazývané česká (německá, francouzská, britská) kultura“... Optimalizační formule je pak tvrzení nebo jejich soubor, pomocí nichž vysvětlujeme či spíše projektujeme jak dosáhnout toho, aby člověk byl stále lepší a stále dokonalejší a společnost stále efektivnější, a vůbec, aby se konečně a s definitivní platností ustavil zemský ráj – nejen na pohled.

Každého „od fochu“ okamžitě napadne, jak kacířské je takto dehonestovat „vlastní doménu“ – ale jaképak kacířství, porozumíme-li kontextu, do něhož toto uvažování patří: nic menšího Bělohradského vlastně od samého počátku nezajímá než to, co zajímalo všechny velké evropské duchy, totiž jak se doba moderní změnila v postmoderní a doba evropská v dobu postevropskou či poevropskou². Role „věd o člověku“ v těchto procesech a proměnách je nepřehlédnutelná a Bělohradský

¹ Pojem „kompenzace“ Bělohradský přejímá z pozoruhodné „filozofie kompenzace“ německého filozofa Odo Marquarda, který v knize *Abschied vom Prinzipiellen* z roku 1991 zavádí dokonce pojem *homo compensator*.

² Původní patočkovská inspirace je zjevná: centrální pojmy „pozdní doba“ a „doba poevropská“ jsou původně pojmy Patočkovy, Bělohradský je přirozeně postupně redefinuje a naplňuje novými významy.

– jsa si toho vědom a pln respektu k tomu, co se v oněch vědách událo – dokáže ukázat, jak se tyto vědy podílely na ustavení „hegemonické verze světa“ a jak tato verze světa stojí na tzv. konstitutivních metaforách a jak jsou tyto metafory převoditelné na „reprezentativní anekdoty“... Je jistě neobvyklé uvažovat o „velkých tradicích evropského ducha“ jako o historkách, které nám vypráví Platón (příběh o jeskyni) nebo Darwin (příběh o souboji o život), ale asi jen tak se lze dobrat opravdové pokory ve vztahu k vlastním oborům.

Systematizovat Bělohradského nemá smysl – ne proto, že „to nejde“ (protože postmoderní myslitelé se prý systematizovat nedají, což je jeden z mýtů, který si vytvořili oni sami o sobě), ale proto, že k tomu čas neuzrál. Postačí, když připomeneme některé momenty, relevantní v kontextu Bělohradského jubilea a našeho čísla současně.

Především – Bělohradského *pojetí* kultury a jeho *vztah* ke kultuře. Již v prvním rozhovoru s Karlem Hvizďalou z roku 1985 vymezuje Bělohradský kulturu pro sebe neobyčejně příznačně (samo sledování Bělohradského myšlenkového postupu je intelektuální zážitek i požitek) – totiž tak, že vyjde ze scény slavného Musilova románu *Člověk bez vlastností* (tento emblematický text se objevuje u řady s Bělohradským duchovně spřízněných autorů), v němž generál Stumm navštíví státní knihovnu, v níž se dozví, že dobrý knihovník nesmí nic číst z knih, které jsou mu svěřeny, s výjimkou titulů a rejstříků. Kdo se pustí do čtení knih, je jako knihovník ztracen. Současný člověk má k dispozici obrovské množství katalogů a rejstříků, které jsou mu však užitečné pouze za předpokladu, že se nestará o obsah a smysl knih, k nimž se vztahují: „Redukce kultury na vzájemně propojené katalogy, to je také aspekt toho, co nazývám banalizací. Kořem sestavování a užívání katalogů pak funguje celý ten univerzitní provoz. Jenomže kultura roste právě z odvahy položit otázku, pro kterou si nikdo nedovede nalistovat odpověď v nějaké příručce, v katalogu nebo rejstříku... Kulturu je třeba bránit nejen proti mocenským mafiím, ale také proti univerzitám, proti té tendenci každé organizace redukovat vše na provoz³... Kultura je ve své podstatě odkaz děl, která nelze pochopit jinak než jako otázky, na které musím odpovědět sám za sebe, na které nemám žádnou příručku“... Ostatně relace „odpověď – otázka“ je Bělohradského oblíbená pojmová dvojice; neustále klade otázku po otázce, na níž je určité tvrzení (teze, teorie, rétorická figura, metafora) odpovědí.

Bělohradský hledá své otázky (a vlastní odpovědi na ně) samozřejmě *také* (ale nejen) u „prověřených autorit“. Když jsem procházel fragmentem Bělohradského díla, které je rozseto po desítkách časopisů, revuí a novin (protože Bělohradský je *myslitel mediální doby*, myslitel, který nejen ví, že žijeme v mediálním světě, ale který

³ O tom, že nejde o „rétorickou figuru“ a obvyklé „kálení do vlastního hnízda“, na něž jsme si u většiny kritiků „akademické vědy“ zvykli, svědčí i to, jak se obloukem naše akademická (univerzitní) věda vrátila k neblahé praxi totálního administrování: sesmolit žádost o grant je činnost snad náročnější než vědecká aktivita v žádosti předpokládaná, výzkumné záměry fakult jsou svou úřednickou složitostí popřením klasické Popperovy teze, že objevy předpovědět nelze, protože kdybychom to dokázali, objev bychom prostě učinili... Bělohradský ví, o čem mluví.

podle toho taky jedná), našel jsem nejvyšší frekvenci těchto autorů ze světa „věd o člověku“: Arendtová, McLuhan, Machiavelli, Platón, Heidegger, Husserl, Patočka, Pascal, Gadamer, Ricoeur, Hayek, Tocqueville, Gramsci, Hegel, Weber, Bateson, Nietzsche, Wittgenstein, ale i Masaryk a Palacký. Ale nedosti na tom – Bělohradský je naprosto nepředstavitelný bez odkazů na obrovskou plejádu zejména *evropských spisovatelů* – ti jsou mu autoritami i inspirací, předmětem kritiky i zdrojem nápadů – co dokázal vytěžit z Karla Poláčka je výkon prostě neuvěřitelný pro každého, kdo se kdy zabýval fenomenologií přirozeného světa. Tak tedy – Orwell, Kundera, Solženicyn, Hrabal, Havel, Kafka, Hašek, Stendhal, Musil, Sciascia, Gombrowicz, Werfel, Thomas Mann, Konrad, Kraus, Canetti, Broch, ale také Vaculík, Škvorecký, Karel Hynek Mácha, Poláček a samozřejmě Hašek. Ale jaký Hašek, jaký Kafka!

Když k „nám“ Bělohradský přišel jako autor a jako osobnost (což aspoň pro mě nebylo současně, ale téměř s desetiletým odstupem) začal jsem si pořizovat „Bělohradského slovník“, tak fascinující byla novost, neotřelost a nápaditost (ale i „indexikální“ nesrozumitelnost) jeho „velkých témat“ a motivů, pro něž nacházel vždy nová a nezřídka provokativní pojmenování. Právě ta zdánlivá samozřejmost, s níž Bělohradský začíná své texty (a odstavce v nich) – totiž výrazy typu „nazvěme tedy tento celek...“, „v mém pojetí existuje šest typů...“, „pojímám moderní společnost jako...“, „v tomto kontextu zavádím pojem...“, „rozlišme tři základní modely...“ atd. – svědčí o tom, jak promyšlený a intelektuálně rafinovaný je jeho myšlenkový svět. Vyznat se v něm si žádalo (tehdy a pro mě) onen slovník, v němž se nachází vedle již zmíněné eschatologie neosobnosti třeba člověk bez skrupulí, režim řeči, verze světa, legitimnost a legalita, morální kýč, lyrismus jako téma, imperialismus esence, monumentální blbství expertů, korupce řeči, kladení falešných rovnítek atd. atp. a za každým tím souslovím nápad, jednou rozvedený, jindy jen načrtnutý, ale nikdy nonšalantně odbytý.

Ostatně právě ta odpovědnost k sobě samotnému, která je současně nejvyšší odpovědností k onomu „nedokonalemu čtenáři“, Bělohradskému umožňuje, aby vyslovoval soudy zdánlivě rozporné, vždycky však v daném kontextu platné. Nejnápadnější je to s Masarykem, jehož Bělohradský neodsouvá na vedlejší kolej jako antikvitu ani nebagatelizuje jako archaickou modlu: na jedné straně v Masarykově diagnóze doby z rané *Sebevraždy* nalézá přímo ukázkový příklad „morálního kýče“, na druhé straně v Masarykově pojetí titanismu objevuje pregnantní porozumění znamením pozdní doby a v jeho „boji o náboženství“ jeden z rozměrů krize západoevropské civilizace. A podobně v Čapkově nachází morální kýč vedle na svou dobu hlubokého porozumění pravému smyslu pragmatismu...

V „textech evropské kultury“ Bělohradský nachází *krajiny* (industriální krajina, Hirošima, koncentrační tábor), *portréty* (měšťák, zbytečný člověk, byrokrat), *mašinerie* (stát, neviditelná ruka⁴, média), *monumentální příběhy* (revoluce, „naše velké

⁴ Neviditelná ruka je pro Bělohradského jednou ze šesti „hegemonických rétorických figur modernosti“ vedle metafor „stát je stroj“, „společenská smlouva“, „univerzum jako kniha psaná matematickým jazykem“, „vědy o člověku“ a „člověk je subjekt“. Z těch metafor Bělohradský rekonstruuje plastický a výjimečně přesvědčivý obraz „modernity“, aniž potřebuje

prohry“ – převzaté od českého génia Cimrmana, záchrana přírody), *epochální antagonismy* (kapitál a práce, náboženství a věda) i *hrozby* (klimatické změny, klonování lidí).

Závěrem jako demonstrace brilantnosti Bělohradského stylu (i to je příznačné: Bělohradský právě a jen jako *brilantní stylist* má „oprávnění“ proklamovat extrémní význam rétoriky v pozdní době a objevovat pro nás – teď už by to byla samozřejmost – význam metaforického myšlení a uvažování) několik vytržených citátů, jež mají povahu (nebo jsou?) aforismy v pravém slova smyslu:

„Deklarování hodnot je dojmavé, ale neužitečné.“

„Američané neumí komunikovat s jinými civilizacemi, protože nevědí, že je možné být jiný než jsou oni.“

„V demokraciích vládne ten, jehož názory nás dokáží přesvědčit, ne ten, kdo má autoritu vůdce, vědce či mudrce.“

„Komunismus byl vrcholem sociálních věd v tom smyslu, že vyhlásil objevení zákonů dějin, a tím se nejen vyrovnal přírodním vědám, ale pojal je do sebe jako součást historické racionality.“

„V pozdní době se ukazuje, že samozřejmost technického světa je obludnost. To, co je na ní hrůzné, je, že člověk odvrací hlavu od této obludnosti a vyvinul celý systém rozptylování, v němž lze prožít celý život a nic nevidět.“

„Proč nenechat člověka žít mezi obrazy, které si vybral?“

„Co je to za životní styl, jsou-li jeho největším problémem odpadky?“

„Člověk pozdní doby je o všem informován, ke všemu má neustále co říci, ale ničemu nerozumí.“

„Bůh je mrtev, Marx je mrtev, strukturalismus je mrtev – a ani já se necítím právě dobře. To přesně vystihuje situaci postmoderního člověka.“

„Postmoderní člověk propouští přírodu ze svých dějin, přijímá status jedné ze živých bytostí na této zemi a stává se vlastencem planety Gaia jako celku.“

O Václavu Bělohradském, našem současníkovi a člověku pozdní doby, platí téměř všechno, co o tomto „lidském typu“ sám napsal – i Bělohradský je o všem informován a ke všemu má co říci, co o něm kategoricky neplatí je však tvrzení, že „ničemu nerozumí“. Abych uzavřel v duchu Bělohradského stylistiky, odkážu na slavnou tezi Járy da Cimrmana – s Bělohradským můžete souhlasit, být jím nadšeni, nebo s ním nesouhlasit a nenávidět ho jako prznitele velkých českých tradic, ale to je taky tak všechno, co s ním můžete dělat. Aspoň prozatím...

Miloslav Petrusek

enigmatický slovník foucaultovsko-derridovský. Je to tím, že „své“ autory dokonale zná – jeho interpretace Foucaulta či přesněji foucaultovské inspirace jsou čtením přímo dramatickým.